

A JOGSZOCIOLÓGIA ÚTJA

I. Van-e haladás a szociológiában?

A tudomány királyi útja túlhaladott eredményekkel van kikövezve. Egyhelyben vesztegel az a tudomány, amely nem képes az egyszer elért eredményein túlhaladni. Az ilyen tudomány vagy *már* nem halad, mert eredményei véglegesek, vagy pedig *még* nem halad, mert eredményei kérdésesek. Az olyan tudományban, amelynek eredményei sem egészen nem bizonyíthatók, sem teljesen meg nem cáfolhatók, hanem örökösen állíthatók is, meg kétségbevonhatók is, nehéz lenne haladásról beszélni. Elterjedt felfogás szerint azonban éppen ilyen a filozófia is, meg a szociológia is, s velük együtt minden olyan értelmi tájékozódás és kutatás, amely még nem talált rá az *exakt* tudomány útjára.

Nem hinném, hogy ennek a felfogásnak egészen igaza lenne. Elismerem azonban, hogy, mint annyi mindent, a haladást is nehezebb kimutatni, bizonyítani a szociológiában, mint például a természettudományban. Azt hiszem, hogy a bizonyíthatóságnak és cáfolhatóságnak *fokozatai* vannak. Ez a fokozatosság magyarázza meg azt is, hogy a szociológiában is vannak eredmények, amelyekre visszatérni, és olyanok, amelyeket mellőzni, többé büntetlenül nem lehet, meg azt is, hogy az ilyeneket nehezebb észrevenni a szociológiában, mint a természettudományban.

A haladás útjából eltakarított téves eredmények és a haladás nélkülözhetetlen láncszemének bizonyult, a bár szemernyi új igazságukkal minden későbbi eredményben teremtő módon érvényesülő, időálló eredmények, a haladás kétségbevonhatatlan jelei. Vagyis a végérvényesen megcáfolt és a viszonylagosan igazolt egymás fölé épülő eredményeknek a gazdagsága nyugtathat meg afelől, hogy van haladás. A haladásnak ezek a jelei azonban a szociológiában esetleg csak halvány körvonalakban,

csak nyomokban mutatkoznak. Lehet, hogy a műértő szem már kétségbevonhatatlan haladást lát, amikor a kezdő még csupán a nézetek örvénylő forgatagát. A szociológiai irodalma igen vegyes. Az értéktelen anyagözet hatalmas tömbjeiben húzódik meg a nemes érc vékony erecskéje. A haladás igazi útját járó mély és éles kutatás nem egyszer kénytelen megbúvni és meghunyászkodni a magasból leckéztető korlátoltság és romlottság előtt. Ez hozzátartozik a tudomány demokráciájához. Minden korban a napfényben sütkéreztek tudományos desperádók, miközben igazi kutatók a homályban nekik gondosan fenntartott helyeken sorvadtak. A mély tantörténeti kritika azonban igazságot szolgáltat, és magasan a mocsár fölé emeli hegycsúcsokként azokat, akik a haladás zászlóvivői voltak és egymásnak gyakran az évszázadokon keresztül válaszolgattak. Az érdeklődőnek ép ezért nem lehet eléggé nyomatékosan ajánlani, hogy tanuljon *különböztetni*. A járatlan olvasó ugyanis nem veszi észre, hogy melyik szerző idéz össze-vissza csupán az idézés, az olvasottság fitogtatása kedvéért, és melyik fejezi ki önmagát mesterien már azzal, amit idézésre kiválogat. A fényesen kiállított és ügyesen «szerelt» híg könyvet sem fogja érdeme szerint megkülönböztetni attól a szerény publikációtól, amelyben talán előnytelenül jut kifejezéshez olyan igazság, amely a haladás útján lépest jelent előre.

A haladás észrevétele finom és kényes feladat. Gyakran túlméretezzük a követelményeket és nem vesszük észre, hogy szerényebb követelményeknek megfelelő kétségbevonhatatlan haladás történt. A szociológiát nagyon feltartotta például az a túlzott követelmény, amely csakis az egész társadalmi fejlődést általánosságban megmagyarázó törvényszerűséget ismert el haladásnak. Kiderült ezzel szemben, hogy hatalmas haladás érhető el a pusztá leírásban, adatok feltárásában, a megfigyelés finomodásában és szempontjainak a kifejlődésében is. A társadalomrajz haladása kétségbevonhatatlan, noha az exakt mérés követelményeit csak kis részben képes megvalósítani.

Hasonló haladás van a tantörténetben és a tankritikában is. Amilyen lélektelen volt ez valaha, olyan izgalmas ma. Miért? Azért, mert amint mind teljesebbé válik a tantörténeti fejlődés rajza, leírása, mindinkább feltárul az egyes eredmények jelentő-

sége, történeti kötöttsége, túlhaladottsága vagy időtálló volta. Mint ahogyan a rostán mindinkább elválnak az értékes szem a pelyvától, minél tovább rázzuk, ugyanúgy a tankritika is mind élesebben választja szét azt, ami efemer, attól, ami marandó.

A tantörténetből tanuljuk meg észrevenni a haladásnak azt a kétségbevonhatatlan jelét, hogy bizonyos eredmények *egymást támogatják*. A bizonyítást és a cáfolatot egyaránt megkönnyíti és erősíti az a körülmény, hogy az új eredmény jól beleillik, illetőleg sehogy sem illik bele, sok egymást támogató eddigi eredmény összhangjába.

A haladásnak eme ismérvei alapján szeretném megvizsgálni, hogy van-e észrevehető haladás a szociológiának egyik fiatal és mind erőteljesebben kibontakozó ágában, a jogszociológiában, amint az két figyelemreméltó művelőjének új műveiben, a tudományágot igen jól képviselő formában, előttünk bemutatkozik.¹

2. A jogszociológia kibontakozása

A tantörténeti és irodalmi tájékozottság mindkét kutatónak erős oldala. Timasheff 23 oldalnyi általános bibliográfiát közöl a könyve végén és minden egyes fejezet után bibliográfiai jegyzetbe foglalja össze az idézni valóját. A jogszociológia történeti kifejlődéséről szóló fejezetben mellőzi az utólagosan, mai szemmel nézve, jogszociológiáinak minősíthető régebbi elméleteket, és csupán a jogot a szociológiával kapcsolatba hozó törekvésekkel foglalkozik. Gurvitch viszont a jogszociológia előfutáraival és megalapítóival oly behatóan foglalkozik, hogy könyvének ez az első fejezete az egész műnek csaknem a felét foglalja magában. A jogszociológia előfutárai sorában szerepel nála Aristoteles, Hobbes, Spinoza, Montesquieu, Grotius, Leibniz, Fichte, Krause, Savigny, Puchta, Saint-Simon, Proudhon, Stein,

¹ Timasheff, N. S.: An Introduction to the Sociology of Law. Harvard Sociological Studies. Volume III. Cambridge. Harvard University Committee on Research in the Social Sciences. 1939. XIV+418.

Gurvitch, Georges, *Eléments de Sociologie Juridique*. Paris. Aubier 1940. 267.

Gierke, Maine, Ihering, Tarde és az egyetemes jogtörténet, az összehasonlító jogtudomány, a jogászai ethnológia és a kriminológia több képviselője. A jogszociológia alapítói között szerepel Durkheim, Duguit, Lévy, Hauriou, Weber, Ehrlich. Mindezekkel Gurvitch olyan behatóan foglalkozik, hogy a jogszociológia tantörténeti kibontakozása tekintetében munkája a legtájékoztatóbb. Egyenesen azt kell mondanom, hogy ez a tantörténeti rész leszűrtebb és értékeesebb annál, amit Gurvitch saját elméleteként nyújt. Tantörténetének, sajnos, megvan az a hibája, hogy túlságosan a saját elméleti álláspontja szerint rajzolja meg azt, keresvén, hogy abból, amit maga helyesnek tart, mi van meg és mi hiányzik az előző írónál.

Timasheff kevesebbet markol, de igen érdekes összefüggéseket tár fel. Elmondja, hogy a szociológia voltaképpen a jog iránt ellenséges beállítottságban született. Ennek az a magyarázata, hogy Comte a jogot a metafizikai szellem emanációjának tartotta. Azonosította a jogot az írott törvényhozással, és a jog iránti ellenszenvében az a történetes felfogás tükröződik, amely a törvényhozásban az önkényt és a szerves fejlődés megzavaróját látja. Meggyőzően emeli ki Timasheff, hogy mindaddig nem lehetett szó tulajdonképpeni jogszociológiáról, amíg a szociológia olyan iránya nem jelentkezett, amely szerint a jog a társadalomszemléletnek lényeges eleme, nem pedig zavaró tünete. Ez az irány Ross Edvárd felfogásában jelentkezett, aki 1896-ban felállította a «társadalmi ellenőrzés eszközei (the means of social control)» fogalmát és a jogot mint a társadalmi ellenőrzés leginkább specializált és nagymértékben kiépített gépezetét írta le. Egyébként Timasheff a jogszociológiát 1892-ről keltezi, amikor Anzilotti megteremtette és először használta a «sociologia juridica» kifejezést.

Mi a bennrejlő értelme vagy jelentősége annak a folyamatnak, hogy a szociológiából és a jogtudományból mindinkább kibontakozott a jogszociológia? Gurvitch, a maga felfogásának megfelelően, abban látja és ismeri fel az egyes írónál a jogszociológia kibontakozását, hogy a kutató figyelme a társulás formái s az azok szerint elkülönülő jogfajták, a jog horizontális tagozódása felé fordul. Érdeklődni kezdenek továbbá a jognak a merev, szervezett kikristályosodottság és a lágy, cseppfolyós,

közvetlen és dinamikus spontaneitás, a megfontolt és a spontán társulás, dimenziójában fekvő vertikális tagozódása iránt is. Foglalkozni kezdenek a társadalmi csoportok és a nekik megfelelő jogkeretek tipológiájával. Végül a jog változásának szabályosságai és ezeknek tényezői is mind jobb megvilágítást nyernek. A folyamat jelentőségét közérthetőbben is lehet jellemezni. Egyfelől arról van szó, amit Timasheff kiemel, hogy a szociológus figyelme mindinkább a jognak, mint a társadalmi ellenőrzés legtokéletesebb gépezetének a működése felé fordul. Másfelől pedig arról, hogy a jogot mindinkább a társadalommal együtt, társadalmi összefüggéseiben szemléljük. Vagyis a jogszociológia kibontakozása egybeesik a jogszemlélet átalakulásával. Érdemes közelebbről szemügyre venni, hogy ez az átalakulás miben áll.

3. A jogszemlélet átalakulása

Mit jelent az, hogy a jogot mindinkább együtt látjuk a társadalommal? Talán leginkább azt, hogy a jogot nem tekintjük többé öncélú és önlétű, elszigetelt valaminek, ami a körülötte zajló élettel nem törődve, afelett megközelíthetetlenül lebegve, csakis öntörvényeinek engedelmeskedik. Ehelyett a jogot méginkább a maga közvetlen környezetéből, társadalmi összefüggéseiből építjük fel és azokra bontjuk szét.

A jogszemlélet átalakulása mindenekelőtt elfordulást jelent a dogmatikus formalizmustól, az elvont általánosságok körében keringő jogász logika szörszálhasogatásaitól. A fogalmi jogászat groteszkségeitől.

Kétségtelen, hogy a jogszociológia kibontakozásával a jogszemlélet pozitívabbá, realiztikusabbá, naturalisztikusabbá vált. A racionalisztikus dogmatizmusból, az elvont jogtétel kizárólagos spekulatív kezeléséből ugyanis ép a jogeset, a tények, a reáliák figyelmesebb művelése hiányzott. A jogszociológia kibontakozása összefügg a dogmatikus logizmus elleni azzal a reakcióval, amelyet a jogász pozitívizmus, naturalizmus és realizmus műszavai jeleznek.

Azonban egyoldalú jellemzése lenne a jogszemlélet átalakulásának, ha csupán a tények felé való fordulást látnók meg benne. Ugyanúgy jellemzi a jogon keresztül érvényesülő érté-

kek felé való figyelmesebb odafordulás is. Mai jogszemléletünk nem csupán a jog mögött működő tényekre, hanem a benne pozitíválódó értékekre is kíváncsibb, mint a tegnapi. A jogot társadalmi összefüggéseiben szemlélni annyi, mint azt a társadalom tényelemei és értékelemei működésének, funkciójának tekinteni. Természeti tényeket és erkölcsi értékeket látni a jogban, amint azok sajátos módon előbb társadalommá, majd azon belül joggá szövődnek össze. A jogszemlélet átalakulására legjellemzőbb tehát a láthatárának a kitágulása, a jog elszigetelt vizsgálatának a vele összefüggésben álló összes társadalmi tényekre és értékekre való kiterjesztése. Mintha a régi szűk jogszemlélet kilépett volna medréből és eleven érdeklődésével elárasztaná a jog összes társadalmi vonatkozásait, végül is nem elégedve meg kevesebbel, mint a jogon keresztül összes társadalmi tényezőinek és funkcióinak a szemléletével.

Figyeljük meg a jogszemlélet átalakulásának néhány kétségtelen jelenségét, amelyek ezt az általános jellemzést igazolják. Mindenekelőtt kétségtelenül nagyobb ma, mint volt tegnap, a jogeset iránti érdeklődés, a jogtétel elvont tartalma és konkrét érvényesülése közti eltérések iránti egészséges gyanakvás. Az a szempont, hogy nem a «jog a könyvekben», hanem egyedül a «jog az életben», nem a papirosjog, hanem egyedül a vigens jog, érdekel bennünket, mai jogszemléletünkben kiirthatatlan.

Ehhez képest jogszemléletünk konkrétebb, mint volt a tegnapi. A jogon annak konkrét működését értjük. Ezért érdekel az elvont tételeknél jobban a gyakorlat, az ügyleti forgalom, a jog esetvilága. Ezért nyomulnak mindinkább érdeklődésünk központjába a szövegek, a tételek, az elvont jelentések és tartalmak merő logikuma helyett a konkrét folyamatok, az eljárások, a konkrétizálódás dinamikus menete, a jog drámája. És a «dramatis personae», maguk a joggal élő és azzal foglalkozó emberek. A jogot konkrétan szemlélni természetesen azt is jelenti, hogy azoknak az embereknek a sajátos lelkiségén keresztül szemlélni, akiket foglalkoztat.

De nem csupán arról van szó, hogy a jogot annak a legtávolabbi társadalmi összefüggéseiben való elvibrálásában is keressük. Hanem arról a kétségbevonhatatlan jelenségről is, hogy sokkal szabadabban alkalmazzuk, vagyis érvényesítjük

rajta keresztül az értékmérőiként elfogadott értékeket. Ma a jogot nem csupán tényelemeire, hanem értékelemeire bomlott, fellazult állapotában is szemléljük. A jogbiztonság kultusza hátterbe szorul a mindenkori méltányosság kultusza mögött. Az egyik, sokáig egyedül bálványozott értékmérőt, túlzott kultuszának reakciójaképpen, ma, az ellenkező végletbe esve, nagyon is elhanyagoljuk, aminek az árát esetleg még majd meg kell fizetnünk. Kétségtelen tény az, hogy a mai jogérzet a méltányosságnak a jogbiztonság rovására való érvényesítésével szemben sokkal kevesebb aggályt érez, mint a tegnapi. Ez pedig annyit jelent, hogy a jog érvénytartalmát is annak a legtávolabbi érvényalapjaiban is ugyanúgy nyomozzuk, mint tényleges működésének a legtávolabbi társadalmi összefüggésekben való elvibrálásait.

Mi van minde jelenségek mögött? Azt hiszem, semmi más, mint hogy a jog történeti átalakulásának, elemeire bomlásának és új tartalmakkal telítődésének egyik grandiózus példáján mindinkább megtanuljuk, hogy valamit megmagyarázni azzal lehet, ha összefüggéseiből és elemeiből való előállítását és azokba való felbomlását folytonosan át tudjuk tekinteni.

4. A munkaterv fejlődése

Semmi sem olyan jellemző a kifejlődőben levő tudomány-
szakra, mint munkatervének, módszereinek, a határos tudományokhoz való viszonyának, a folytonos módosulása, átalakulása. A módszertani vita, a tudomány munkatervének a tervezgetése, képes elnyomni magát a kitűzött munkatervnek a megvalósítását, helyébe lépni a tulajdonképpeni tudományos kutatásnak. Gyakran tapasztalhatjuk azt is, hogy a munkaterv tulajdonképpen egészen mást, rendszerint többet és jobbat ígér, mint amit a szerző tudományos kutatásaiban kapunk. Mintha szakadékon lépnénk át, amint a művelendő tudományról szóló részből átlapozunk a tudomány problémáinak megoldásával foglalkozó részre.

A tudományos munkaterv folytonos változásai közepette a haladás abban áll, hogy a tudomány mind biztosabban, tudatosabban, útja helyességéről mindinkább megbizonyosodva,

végzi munkáját. Ami eleinte a homályban való tapogatódzás volt, az végül is olyan kétségtelenné válik, mint a százszor kipróbált és helyesnek bizonyult, kitaposott út.

A munkaterv és végrehajtása közti törés a jogszociológiában gyakran akként jelentkezik, hogy a módszertani rész okozatos összefüggések és törvényszerűségek felderítését ígéri, a kijelölt problémákat kutató rész ellenben minden egyebet nyújt, csak éppen okozatos törvényszerűségeket nem. Bizonyos haladás a munkatervben pedig talán éppen abban mutatkozik, hogy a lehetetlennek bizonyult tervek lassankint kiküszöbölődnek, helyükbe pedig szerényebb, de több eredménnyel kecsegtető tervek lépnek. Egyetemes történeti törvényszerűségek, egyvonalú fejlődéstörvények helyére így lép bizonyos jól körülírt típusok belső törvényszerűségeinek a jellemzése, a megkülönböztető szociológia, a tipológia. Bizonyos haladás jelentkezik annak tudatossá és mind bizonyosabbá válásában is, hogy a szociológia kezdettől fogva, tudtán és szándékán kívül is, nem okozatos módszerrel dolgozott, mert a természettudomány módszerével kutatásának tárgyáig nem juthatott el, hanem sajátos módszert használt, amelynek az értelme, és azzal a jogszociológia munkaterve is, kezd mind kétségtelenebbé válni. Lássuk, hogyan mutatkoznak a haladásnak ezek a tünetei Timasheffnél és Gurvitchnál.

Timasheff azt mondja, hogy a jogszociológia tárgya az emberi magatartásnak a társadalomban jogi normák létezése által történő meghatározása és egymásmellérendelése. Fő módszere pedig az okozatos-funkcionális vizsgálat (30—31).

Közelebbről Timasheff munkaterve szerint a jogszociológiai kutatás fő témája a különleges jogi egymásmellérendelés (koordináció)¹ szerkezete (struktúrája), vagyis azoknak az emberi akcióknak és reakcióknak a rendszere, amelyekből ez a mellérendelési forma felépül. Megmagyarázandó tehát, hogy miként sikerül az emberi magatartást társadalmi minták szerint alakítani, és hogy mik a feltételei az irányítás hatásosságának vagy hatástalanságának. Evégből kutatni kell a jog helyét az erkölcs és a hatalom szerkezetében. Szó van egyfelől a magatartás jogi

¹ A társadalmi koordináció Timasheff szerint nem egyéb, mint magatartásminták kiszabása, aminek társadalmi rend az eredménye (9).

meghatározásának szociológiai elméletéről, másfelől magának ennek a jogi meghatározásnak a társadalmi feltételeiről és tényezőiről. Magatartás-sorozatokhoz jutunk, amelyekben belül normák és magatartások felváltva játszanak cselekvő és szenvedő szerepet. Ezzel eljutunk a jognak a kultúrában való integrálódásához, a jognak az élettani, gazdasági, politikai és művelődési tényezőkkel való kapcsolataihoz, amelyeknek az okozatos vizsgálata zárja le a jogszociológia feladatkörét (31—32).

Ha ezzel a munkatervvel összehasonlítjuk azt, amit Timasheff jogszociológiája nyújt, akkor némileg meglepődünk. Timasheff ugyanis lényegileg az erkölcs, a hatalom és a jog viszonyával foglalkozik, a fogalomlemező irány szellemében. Mindhárom esetben az egyensúly, a változás, a differenciálódás és integrálódás kérdései foglalkoztatják. Azonban éppen az igazi genetikus kérdésekben, ahol okozatos törvényszerűségek találásáról lehetne szó, ilyeneket alig keres, hanem inkább leírásra szorítkozik. Fő eredményei pedig nem annyira okozatos törvényszerűségeket nyújtanak, mint inkább vitatható fogalmi megkülönböztetéseket. Az erkölcsről és a hatalomról szóló részek főeredményét ő maga akként foglalja össze, hogy ez a két társadalmi jelenség egymástól független, mivel elemi tüneményeken nyugszanak, az erkölcs a közmeggyőződésen és az abból eredő társadalm-erkölcsi nyomáson, a hatalom ellenben a polarizáción, vagyis uralkodási és alárendelődési tendenciáknak hatalmas rendszerein (245). Egész elméletének a lényege pedig az a megállapítás, hogy vannak olyan magatartási szabályok, amelyek erkölcsi szabályok is és egyúttal valamely felállított hatalmi szerkezetnek az általános parancsai is, azaz egyidejűleg viselik az erkölcs és a hatalom jegyeit is. Az erkölcs és a hatalom tehát két egymást metsző kör, egymást fedő szelvényük pedig a jog (248).

Gurvitch tudatosan elfordul a merőben okozatos kutatástól, és ezért nincs is törés munkatervének és kutatómunkájának az irányában. Élesen szétválasztja a rendszeres, a megkülönböztető és a genetikus jogszociológiát. A rendszeres jogszociológia problémáit a jog mikroszociológiája néven tárgyalja, amely lényegileg a különböző társulási formáknak megfelelő jogfajtákkal foglalkozik. A megkülönböztető jogszociológia a csoportok jogászai tipológiájával, a társadalmi csoportok osztályozásának

megfelelő különböző jogkeretekkel, valamint a globális társadalmak különböző típusainak jogával foglalkozik. A megkülönböztető jogszociológiát a jog statikus makroszociológiájának is lehet nevezni. A genetikus jogszociológia végül a jog dinamikus makroszociológiája, amely az átalakulás irányzatainak szabályszerűségeivel és tényezőivel foglalkozik. A mikro- és makroszociológia megkülönböztetését Gurvitch a fizika példáját követve teszi meg, kiindulva abból, hogy a meghatározatlanság sokkal nagyobb az egyszerű és tovább már vissza nem vezethető mikroszkopikus elemeknek, mint az azokból felépülő halmazoknak a világában, ahol a valószínűségszámításra alapított szabályszerűségeket inkább találhatunk. Gurvitch szerint különben a jogszociológia a szellem szociológiájának az a része, amely a jog teljes társadalmi realitását tanulmányozza, miközben kiindul annak érzékelhető és külsőleg megfigyelhető kifejezéseiből, amint azok tényleges kollektív magatartásokban és alaktani alapokban jelentkeznek. Ezeket értelmezi az őket inspiráló és átható belső jelentések szerint, miközben a jelképektől a lágy szabályok és a spontán jog felé, innen az előbbieken kifejezésre jutó jogi értékek és eszmék felé, végül pedig azok felé a kollektív hiedelmek és belátások felé halad, amelyek ezek után az értékek után törekednek és ezeket az eszméket megragadják, és amelyek spontán «normatív tényekben», minden jog érvényessége és pozitívítása «forrásainak forrásaiban» nyilvánulnak meg (24—26, 142).

Gurvitch munkaterve és annak végrehajtása között, mint említettem, nincs iránybeli törés. A meglepetés inkább a munkaterv kidolgozottsága és végrehajtásának elnagyoltsága közti különbségben rejtőzik. A rendszeres és a megkülönböztető rész közti különbség sem világos. Egyikben a társulás formáit, másokban a csoportokat különbözteti meg, de mindenképpen inkább csak megkülönböztet, mint rendszerez. Gurvitch elmélete lényegileg megkülönböztető, tipologizáló jogszociológia.

Hol van itt a munkaterv haladása? Mindent megmagyarázó általános kauzális törvényszerűségek keresése meglehetősen lekerült a napirendről. A leírás mindinkább a magyarázat helyébe lép. A kutatás az elvontságok felől a konkrétumok felé fordul. Timasheffnél, aki «normák létezéséről» beszél, különösebb módszertani eredményekről beszélni aligha lehet. Mégis, egy alka-

lommal észreveszi, hogy voltaképpen olyan láncolatokról van szó, amelyekben hol normák, hol pedig tényleges magatartások játszanak aktív vagy passzív szerepet. Itt felcsillan az a gondolat, hogy a jogszociológiában csak olyan módszer hozhat eredményt, amely értékösszefüggések megragadásán keresztülfutó okozatos sorozatokat, és okozatos tényekről leolvasható érték-sorozatokat, képes bizonyos szkémákra, típusokra, szabályszerűségekre visszavezetni.

Ez Gurvitch «normatív tényeiben» programmá válik. A megkülönböztetés, a tipológia értelme abban van, hogy minden típus tovább nem elemezhető módja okсорok és értéksorok találkozásának. Általános törvényszerűségek keresése helyett Gurvitch megelégszik az átélt típusok leírásával és megkülönböztetésével. A naturalizmussal szakít és azon túl, a jelentésektől inspirált tények» világában a megkülönböztetésre szorítkozik. A tudományos magyarázat közeledik a művészi ábrázoláshoz és leíráshoz.

Visszaesés van a jogszociológia és a jogelmélet (jogfilozófia) viszonyának felfogásában. Mindketten élesen elválasztanak a kettőt egymástól. Timasheff szerint a jogfilozófia túlesik a tudomány határán, mert a jogi jelenségeket meg nem ismerhető, hanem csupán intuitíve megragadható «entitásba integrálja» (29). Gurvitch szerint viszont a jobölcselet első feladata, hogy a közvetlen jogtapasztalathoz vezessen, második, hogy a jogtapasztalat különlegességét kidomborítsa, harmadik, hogy az átélt jogi értékek között megkülönböztesse az illúziót az objektíve érvényestől (266). Gurvitch szerint a jogszociológia csak tárgyának körülhatárolásakor találkozik a jogelmélettel, különben szerinte a jog szociológiai elméletének semmi köze sincs a jogszociológiához (31—32).

A tévedés gyökere Timasheffnél a jogelmélet szembeállítása a tudománnyal, Gurvitchnél pedig az érték elméletére korlátozása és kizárása a jogi realitás magyarázatából. Az bizonyos, hogy egyes jogintézmények szociológiai vizsgálata még nem jogelmélet, mert hiszen nem a legáltalánosabb jogi kérdésekre vonatkozik. De ha a szociológia a társadalom elmélete, és ha a jog a társadalomnak egyik tekintete, akkor a jogelmélet csakis jogszociológia lehet.

5. *Timasheff és Gurvitch teljesítménye*

Érdekes összehasonlítani a két szerző teljesítményét. Timasheff régebbi stílusú gondolkodó, aki az Erkölc, Hatalom, Jog témájának újabb változatát nyújtja. Megoldása kevésbé meggyőző. Legfőbb hibája, hogy az erkölcsöt olyan közel hozza a hatalomhoz, hogy az már elmossa a különbséget a hatalom és a jog között is. Timasheff ugyanis az erkölcsben a tömegmeggyőződés nyomását látja, a hatalomban pedig a hajlamos fölé- és alárendelődést. Ha már most valamely gondolkodó a jogot az erkölcsi helyesléssel kívánja a hatalomtól megkülönböztetni, akkor olyan megkülönböztető jegyre mutat rá, amely a jogot csakugyan megkülönböztetné, csak éppen nem forog fenn mindig. Ha ellenben valaki, mint Timasheff, erkölcsön a csoportmeggyőződés nyomását érti, akkor azt a jog mögött mindig meg fogja ugyan találni, csak hogy nem lesz képes azzal a jogot a hatalomtól megkülönböztetni. Mert hol az éles határvonal a társadalomerkölcsi nyomás és a hajlamos alárendelődés között? Az alárendelődési hajlamot nem lehet elszigetelni a csoportmeggyőződés nyomásától, mert mindkettőnek vannak egyének és elvek felé forduló vonatkozásai. Elvekhez egyének és egyénekhez elvek kedvéért alkalmazkodunk mindkét esetben.

Timasheff a fogalomelemző irány nyomdokain járó gondolkodó, aki sem elég mélyen nem jár, sem eléggé alapvető fogalmakig nem nyúl vissza ahhoz, hogy valami különösebben újat tudjon mondani. Egysíkú gondolkodása híven mutatja, hogy hol vesztegel a naturalista jogszociológia.

Ezzel szemben Gurvitch gondolkodása duzzad a forrongó újszerűségetől. Amit nyújt, az cseppfolyós láva, amiből nehéz előre látni, hogy milyen szilárd közet fog majd kialakulni. Gurvitch a társulás formáinak megfelelő jogfajokat horizontálisan, a mélységi rétegeknek megfelelőket pedig vertikálisan tagozza. A horizontális osztályozás szerint van társas és egyéni jog. A társas jogon belül van a tömeg, a közület (communauté) és a közösség (communión) joga. Az egyéni jogon belül van a távolodás, a közeledés joga, és a távolodást és közeledést egyensúlyozó vegyes jog. Van az egy- és sokfunkciójú, valamint a funkciófeletti egységek joga. Van a partikuláris érdeket szol-

gáló és a közérdeket szolgáló jog. A horizontális tagozás Gurvitch szerint összesen 27 jogfajta különböztet meg minden csoporton belül, amelyek között feszültségek tartják a mozgó egyensúlyt. A mélységi tagozás szerint van egyfelől szervezetlen és szervezett jog, másfelől előre tételezett, továbbá lágy és *ad hoc* formulázott, végül pedig intuitív jog. A jog tökéletessége Gurvitch szerint a szervezett és a spontán jog egyensúlyában, kölcsönös áthatolásában áll. A vízszintes és a vertikális tagozás összesen 127 jogfajta ad (177).

A csoportok típusainak megfelelően Gurvitch a politikai, a gazdasági és a misztikus-ekztatikus jog, az egységes, a szövetségi és a szövetséges jog, a szétválasztó és az egyesítő jog, végül a nemzeti és a nemzetközi jog kereteivel foglalkozik. A globális társadalmak jogának tipológiája során pedig a mágikus-vallásos, a theokratikus-charismatikus, a házközösségi-politikai, a hűbéri, a városi és birodalmi, a kapitalista, és a mai átmeneti jogot különbözteti meg.

A jog genetikus átalakulásának tényezői között megemlíti az alaktani alapokat, a gazdálkodást, a vallást, erkölcsöt és az ismeretet, valamint a kollektív lelki tényezőket.

A megkülönböztetések értéke igen különböző. így például a szervezett és a spontán jog megkülönböztetése, vagy az előre tételezett, az *ad hoc* formulázott lágy és az intuitív jog megkülönböztetése, kétségkívül jelentős, hiszen a szabadjogi gondolat mintájára a jog és a nem jog közötti átmenet folytonosságát magyarázza meg. Már sokkal nehezebb megérteni a társas és az egyéni jog alapvető különbségét. Ez megfelelne a társulás két különböző módjának, amelyek közül az egyik: a «Mi»-ben való részleges áthatolás vagy feloldódás, a másik pedig: az egyszerű kölcsönös függés a «mással» való kapcsolatokban. A különbség Gurvitch további magyarázatai szerint az integráció és a koordináció, a kollektív intuíció és a jelképek útján való érintkezés, az egység és az elhatárolás különbsége. A «Mi» a tagok sokaságára vissza nem vezethető új egység. Az összesség benne rejlik a részekben, a részek pedig az összességben (148). A társas jog a bizalomra, az egyéni a bizalmatlanságra van alapítva, előbbi a béke, a kölcsönös segítség, a közös munka joga, utóbbi a háború, a konfliktusok, az elhatárolás joga. Előbbi-

ben az osztó, utóbbiban a kiegyenlítő igazság az uralkodó (156—157).

A megkülönböztetés nem. jelentéktelen, hiszen alapvető élményen, a «Mi» élményén, a közösség átélésén nyugszik. Szabatosnak és kidolgozottnak azonban nem lehet nevezni, hiszen a kölcsönös áthatolás és egymásbaolvadás inkább csak metafora, szókép, mint ellenőrizhető adat és valóság. Ugyanez áll a tömeg, a közület és a közösség jogának a megkülönböztetéséről. A közeledés és távolodás jogának megkülönböztetése egyenesen játékosnak tűnik fel, különösen, amikor megtudjuk, hogy a legtöbb jog «vegyes» jog, mert közeledést is, meg távolodást is jelent. Hasonló ködösségben, bizonytalanságban, kidolgozatlanosságban szenvednek a többi megkülönböztetések is, noha mélyükön rendesen eredeti, értékes vagy szellemes alapgondolat rejlik. Gurvitch egész jogszociológiája azt a benyomást kelti, mintha csak részletesebb munkaterv lenne. Az elnagyoltság különben mintha fokozódnék, amint a különös csoportokról a globális társadalmak jogászai tipológiájára, még inkább pedig amikor a genetikai szabályszerűségekre és ezeknek tényezőire tér át. Egyébként Gurvitch némi mélységére meg kell jegyeznünk, hogy típusait ő maga is csupán nagyszabású leíró művek, jogászai társadalomrajzok tájékoztatói, kiindulási pontjainak tartja, és talán ezért hagyja őket szándékosan annyira határozatlanul, ezzel is hódolván az intuicionista alapvetésű gyökeres empirizmus szellemének (266).

Gurvitch felfogásának eredetisége érdekesen nyilvánul meg a jog és a hatalom viszonyáról szóló fejtegetéseiben. Szerinte minden jog egyesek igényeinek a mások kötelezettségeihez való kapcsolása, tehát imperatív-attributív kapcsolat (157). A jog lényege az erkölcsi értékek logizálása, ami az igények és a kötelezettségek között összhangot teremtő követelmények általánosítása és meghatározása által az erkölcs melegségét lehűti (257). Minden jogi hatalom a társas jog funkciója, mert csupán külső megnyilvánulása a «Mi» visszavezethetlenségének, vagyis a részleges egymásbaolvadás útján való társulásnak. Ez az elsődleges hatalom mindig személytelen, objektív, bennrejlő: sohasem jelent uralkodást. Az egyéni jog viszont egymagában sohasem alapoz meg hatalmat. Csak amikor a társas jog szol-

gáló helyzetbe kerül az egyéni joggal szemben, akkor produkál ez az utóbbi uralkodási hatalmat (158).

Amikor még megemlítem, hogy Gurvitch felfogása szerint minden valóságos csoport a sokféle társulási forma feszültségi egyensúlyából áll, jogot azonban csakis az aktív társulás termel ki magából, Gurvitch alapgondolatait és teljesítményének a lényegét bemutattam.¹

Ha ennek a teljesítménynek az értékét akarjuk lemérni, akkor mindenképp ki kell emelnünk azt a megtermékenyítő hatást, amelyet eredetiségével és merészségével a gondolkodásra gyakorol. Kidolgozottak, leszűrtnek, mindenben megbízhatónak nem mondhatjuk. Főjellegzetességét abban a gyökeres intuicionista empirizmusában jelölhetjük meg, amellyel a törvényszerűségeket kereső magyarázatot a homályban tapogatózó tipológián keresztül a leíró jogszociológia, a jog társadalomrajza felé tereli és irányítja. És talán éppen ebben az irányzatban van a jogszociológia mai fejlődésének a legjellemzőbb ismertetőjege és bélyege.

6. Újrealizmus és mélyszociológia

Gurvitch alapgondolata a társadalom és a jog horizontális és vertikális tagozódása. A típusokra tagozás alapgondolata pedig az, hogy a típusok között olyan nagy minőségi különbségek vannak, hogy genetikus összefüggések keresésének csakis egy-egy típuson belül van értelme, sőt ilyenek csakis a jogfajták és jogkeretek sokaságából összetevődő globális típusokban fognak élesebben kirajzolódni. A típusokra szaggatásnak tehát a társadalom és a jog *plurális* szerkezete ad jogosultságot. A globális társadalmon belül a társulás fajtái és a konkrét csoporttípusok feszültségi egyensúlyban vannak, közöttük tehát épp ez a folytonos konfliktus a törvényszerűség. Viszont gene-

¹ Gurvitch jogszociológiája erősen támaszkodik régebbi műveire. Fontos alapgondolatai megtalálhatók már a következőkben: *Uldée du Droit Social* (1932), *La temps présent et l'idée du droit social* (1931), *L'expérience juridique et la philosophie pluraliste du Droit* (1935), *Morale théorique et science des moeurs* (1937), *Essai de sociologie* (évszám nélkül).

tikus okozati összefüggésekről csak a totális társadalmi jelenségek között lehet beszélni.

Vájjon igaza van-e Gurvitchnak abban, hogy a jogot horizontálisan a társas és az egyéni jog típusaira lehet tagolni, amelyek között a «Mi»-ben való eggyéolvadás és a «más»-sal való kapcsolat egymásra vissza nem vezethető oldhatatlan minőségi különbsége áll fenn? Ezt a kérdést most nem vizsgálhatjuk, mert Gurvitch ezt a termékeny alapgondolatot nem bizonyítja eléggé részletesen és meggyőzően. Sokkal meggyőzőbb nála a jog mélységi tagozódásának és a mélyszociológiának az alapgondolata.

A mélyszociológia elnevezése szerencsésen foglalja össze mindazokat a törekvéseket, amelyek már az elnevezés felbukkanása előtt is arra irányultak, hogy a társadalom szembetűnő, mintegy a felületen mutatkozó és rendszerint úgyszólván szilárd kéreggé merevedett tünetényei és képletei mögött és alatt vegyük tekintetbe annak a lappangó, mintegy a mélyben rejtőző és rendszerint úgyszólván cseppfolyós állapotban kavargó életét is. A szilárd formát öltött képletek csupán vékony réteg a társadalom életének mélyvizű óceánján. Az intézmények testet öltött gondolatok, de a gondolatok forrongása tovább folyik a mélyben, miközben közülök egy intézménnyé jegecedve felszáll a felszínre. Mint ahogyan a mélylélektan a tudatos lelki folyamatok mögött tudat alatti lelki életet, tényezőket és összefüggéseket tár fel, akként törekszik a mélyszociológia is a felületi és a mélységi tényezők összefüggéseinek az átvilágítására.

A jog esetében például a mélyszociológia a merev formát öltött, szervezett jogintézmény és a benne testet öltő gondolatok, értékelések, az őt hordozó közös lelki áramlatok légmentes elszigetelése ellen tiltakozik. Ehelyett inkább a kétféle tényező összjátékát igyekszik minél pontosabban megfigyelni. Az intuitív jogérzet, a *prima facie* esetben megtalált lágy jog, és a már előre formulázott jog megkülönböztetése is azt a folytonos átmenetet írja körül, amelynek során az erkölcsi közvélemény a szabadjog csatornáin keresztül technikus értelemben vett kész joggá merevedik és szilárdul. Azt, hogy a jog az erkölcsnek és a léleknek ezekből a mélységeiből száll fel, bukkan felszínre, miközben azonban érzékeny szálakkal, erővonalakkal marad kötve

a mélység áramlásaihoz, tagadni hiábavaló, pontosan megfigyelni ellenben mindennél fontosabb. A jog mélyszociológiája éppen erre törekszik.

Milyen vonatkozás van Gurvitch gyökeres empirizmusa és az amerikai újrealista jogtan között? Közös bennük mindenestre a jog összes társadalmi vonatkozásainak átfürkészésére irányuló törekvés. Az újrealizmus naturalisztikus, míg Gurvitch empirizmusa intuicionista. Viszont az új realizmusban sem a naturalizmus az igazán jellemző, hanem a mindent leplezetlenül feltáró, takargatni semmit sem kívánó művészeti értelemben vett realizmus. A jogeset társadalmi szövődményeinek teljes áttekintése az újrealizmus tulajdonképpeni programja. A jog összes társadalmi vonatkozásainak a kifürkészése az az út, amelyen összetalálkozik az újrealizmus és a mélyszociológia.

Mindkét iránynak közös őse a szabadjogi mozgalom. Az újrealizmus is abból a szabadjogi gondolatból táplálkozik, hogy a formált, a tételezett, dogmákba és fogalmakba öntött jog mögött mélységi tényezők működnek, amelyek gyakran eltéréseket eredményeznek a papírforma szerinti jogtól. Ezeknek a mélységi tényezőknek a feltárása újrealizmusnak és mélyszociológiának egyaránt programja. Az új realizmust egyenesen az a gyanú élteti, hogy mélységi tényezők következtében a bíróság előtt, tehát a jog érvényesülése során, nem egészen ugyanaz történik, mint aminek papírforma szerint történnie kellene. Azt is az újrealizmus veszi észre, hogy az összes, felületi és mélységi tényezőknek, a jogeset egész társadalmi szövődményének áttekintése mennyire megkönnyíti a jogeset eldöntését. A mélységi tényezők leíró jogtana tehát éppen annyira újrealizmus, mint amennyire mélyszociológia.

7. *Olivecrona naturalizmusa*

Olivecronánál¹ a jogászi realizmus és naturalizmus új, modernebb színeket kap. Felhasználva az újabb lélektan tanulságait, valamint Hågerström és Lundtstedt eredményeit, Olivecrona megpróbálja a jogot kizárólag az okok és okozatok

¹ Olivecrona, Karl, Law as Fact, 1939, 222.

láncolatába tartozó tényként magyarázni, a normatív jogszemléletet mindenestől az ódon furcsaságok lomtárába számúzni, a módszertani dualizmusnak pedig lélektani magyarázatot adni.

Olivecrona szerint elképzelhetetlen, hogy a jog a természeti világon kívül álljon, hiszen kapcsolatba kell jutnia e világ dolgaival. Már pedig a téridőbeli világ dolgaival semmi sem juthat kapcsolatba, hacsak nem tartozik bele maga is a térbe és az időbe (15—16, 79). A «kötelező erő», a «kell», a «norma», a jogosítvány és a kötelezettség misztikumok, amelyeknek csakis a beléjük vetett hit kölcsönzi a realitás látszatát. Itt van a választóvonal, kiált fel Olivecrona, realizmus és metafizika, tudományos módszer és miszticizmus között a jog magyarázatában (17). A jogszabályok egyszerűen kapcsok az okok és okozatok láncolatában (22.).

Olivecrona végre szakít a megszemélyesítő imperatív jogszemlélettel. Szellemesen mutatja ki, hogyha a jog az állam akaratának a kinyilvánítása lenne, akkor nem lehetne az állam parancsa, mivel a parancs nem az akarat kinyilvánítása (34). A jog nem parancs, mivel a parancs parancsolói és címzettet tételez fel, a jog mögött azonban nehéz parancsokat osztogató konkrét személyeket találni (35). A jog nem is az állam terméke, hiszen minden szervezet szabályokon, magatartásmintákon nyugszik, az állami szervezet meg éppen a jogszabályokon. Az állam feltételezi a jogot, nem lehet jog nélkül (41).

A jog esetében nem parancsokról, hanem *független imperatívuszokról* kellene beszélnünk (43). Ezek egyszerűen a parancsolótól és a címzettől függetlenül működő, mintegy megszemélytelenített parancsok. Parancsoló formában kifejezett eszmék bizonyos körülmények között mint az emberek magatartását meghatározó okok működnek (44). A parancsoló kifejezés összekapcsolódik lelkünkben valamely cselekvés eszméjével. Ez a *lelki* kapcsolat azután a tárgyi világban létezőnek tűnik fel. Ez az illúzió a «kell» realitása! Ez a «kötelező erő» gondolatának az alapja is (46). A valóságban a jog nem egyéb, mint óriási tömege az emberi magatartásra vonatkozó eszméknek (48).

A független imperatívuszok azáltal jutnak társadalmi jelentőséghez, hogy beleilleszkednek a társadalom gépezetébe. Ennek egyik feltétele egyfelől az alkotmányhűség lelki atti-

tüdje, másfelől pedig a szervezet. A szervezet hatalmas gépezethez hasonlítható: a jogalkotók a kapcsolótáblánál ülnek és irányítják a különböző kerekeket (56). A törvényhozás lényege az, hogy a törvényjavaslat rendelkezései bizonyos alakszerűségek betartása után lélektanilag hatékonyakká válnak (60). A törvényhozásban az alkotmányos forma a lényeg, amit forradalmi alkotmányozás esetében a győzelem, az erő és a propaganda pótol (68—69).

A jogositvány bizonyos hatalom fikciója. Nem híven leírni, hanem irányítani akar. A technika lényege az, hogy képzeletben jogositványokat és kötelezettségeket iktatunk a jelentős tények (pl. a kölcsön nyújtása és a bíró ítélezése) közé (109—110). A jogositvány eszméje mint valami összekötő kapocs, mint valami telefonközpont működik a tényállás és az ítékezés között (112).

Kritikai tisztogató munkája végeztével Olivecrona modernizált kényszerelméletet ad. A jog lényegileg szervezett erőszak (*organized force*, 121). Pontosabban a jog a kényszer *iránti* szabályokat tartalmaz, a kényszer gyakorlására vonatkozó magatartásmintákat (134). Szervezett erőszak nélkül nem lenne biztonság, mert az embereket szelídíteni kell, hogy békésen megférjenek, a szelidítés pedig legyőzhetetlen erőt tételez fel. A gazdasági rend, a vagyoneeloszlás csak erőszakkal tartható fenn. De ha csak köztulajdon lenne is, a köz hivatalnokainak akkor is szükségük lenne a fölényes erő támogatására, hogy a köz javai felett rendelkezhessenek. A vagyoni egyenlőséget talán még bajosabb lenne fenntartani, mint az egyenlőtlenséget (136—138).

Nagy fallácia azt mondani, tartja Olivecrona, hogy a kényszerítő szankcióknak csak a jogsértés egyes eseteiben van jelentőségük, egyébként pedig az emberek a jognak a szankcióktól függetlenül is engedelmeskednek. Ezzel szemben Olivecrona szerint az egyes esetekben alkalmazott szankciók közvetlen hatásai jelentéktelenek ahhoz a nyomáshoz képest, amelyet a szervezett erőszak működése az elmékre általában gyakorol (141). Igaz ugyan, ismeri el Olivecrona, hogy általában nem félelemből engedelmeskedünk. Ennek azonban az a magyarázata, hogy a félelem finom lelki mechanizmussal van elrejtve magatartá-

sunk motívumai között. Az állandó félelem ugyanis túrhetetlen. Hogy a félelemnek ettől a túrhetetlen terhétől megszabaduljunk, nemcsak tartózkodunk a jogsértéstől, hanem kizárjuk annak még a gondolatát is lelkünkől. A szankcióktól való félelem tehát uralkodó befolyást gyakorol magatartásunk felett, anélkül hogy éreznénk (148).

Lelki békénk csak akkor van biztosítva, ha elménk teljesen szabad azoktól a gondolatoktól, amelyek a szankcióktól való félelmünket felébreszthetnék (148). Olivecrona elismeri, hogy a szankcióktól való félelem tudat alá szorítása feltételezi azt, hogy a szankciók kiszabásának általánosan elfogadott érvei, indokai legyenek. A terrorista rezsim, amelynek jellegzetessége, hogy a szankcióktól való félelem a közvetlen uralkodó motívum, Olivecrona szerint mindig ingatag (149).

Olivecrona szerint a jog működésének sokkal nagyobb hatása van az erkölcsi meggyőződés kialakulására, mint megfordítva. A jog leglényegesebb szabályai nem altruista érzelmeken, hanem az önfenntartás, a biztonság, a hatalom utáni kívánságokon alapulnak. Ezzel szemben a jog működése a legfontosabb környezeti tényező, amely jellemünket, erkölcsi elveinket kialakítja. Elménk a jog független imperatívuszait úgyszólván elnyeli (abszorbeálja). Mentális berendezésünké hasonlítjuk át, magunkévá tesszük őket. Lelki kapcsolat jön létre bizonyos cselekedet eszméje és bizonyos imperatív kifejezések között. A lopás eszméje például a tilalom eszméjével kapcsolódik. így jön létre az erkölcsi parancs «kötelező ereje». Akkor beszélünk ugyanis erkölcsi parancsról, amikor a független imperatívusz teljesen objektiválódott abban az értelemben, hogy kötelezőnek érezzük tekintet nélkül bármely külső tekintélyre. Csak amikor a jog fő imperatívuszai ily módon átalakítottak, van a jog szilárdul megalapozva (155).

Az erőszak jótékony alkalmazása felteszi annak monopolizálását, szabályozását és kantárszárba fogását. Ez a jog műve. Amikor ez sikerült, akkor beszélünk joguralomról.

Olivecrona Hume-ra emlékeztet, amidőn a «kötelező erő», a «kell», a jogosítvány és a kötelezettség illúzióit elmebeli eszmetársításoknak a kivetítésével magyarázza. Vájjon megmaradna-e naturalisztikus monizmusa mellett, ha tekintetbe

venné, hogy Hume hasonlóan magyarázta meg a «valóság», az «okozatiság», az «erő» és a «hatalom» illúzióit is?

Az angol «force» szó Olivecronánál legalábbis három különböző dolgot jelelt: erőt, erőszakot és kényszert.¹ Ez nem teszi gondolatmenetét világosabbá. Meglepő, hogy Olivecrona nem veszi észre ezeknek a fogalmaknak a bizonytalanságát és megbízhatatlanságát.

Olivecrona nagy meggyőző erővel mutatja be a jognak a fennálló rend felforgatására törekvő erőket *fékentartó*, az emberben lakó bestiát *szelídítő* funkcióját. Szerinte ez a lényeg. Az már csak ráadás, hogy a joghoz alkalmazkodva gazdasági vagy művelődési, anyagi vagy eszmei céljainkat könnyebben elérhetjük, a társadalmi együttműködést tökéletesebben megvalósíthatjuk. Valaki azt kérdezhetné, vajjon az iskolában az-e a lényeg, hogy a tanító fegyelmet tart és osztályoz, vagy pedig az, hogy az iskola alkalmat nyújt a művelődésre? Vajjon a hozzá való alkalmazkodás szenvedő beállítottsága, vagy pedig céljainkra való felhasználásának, a vele való élésnek a cselekvő beállítottsága a lényegesebb-e a jog életében? Mi a lényegesebb, a tövis vagy a rózsza? És ha nem is realista az, aki a rózsától nem veszi észre a tövist, vajjon realista-e viszont az, aki a tövistől nem látja a rózsát?

Mindazonáltal az, amiről Olivecrona beszél, kétségkívül a jognak *egyik* hú arkifejezése. A jog szervezett kényszer bizonynyal, hiszen társadalmi szervezet, és ahol társadalom van, ott kényszer is van. A jog a kényszer monopolizálása, szabályozása, megrendszabályozása, megszervezése, és mindez testetlen szabályok műve. Ami a nyers erőnek ezt a szervezettséget adja, az a funkciók megosztásának a terve, az a működési terv, ami minden szervezet lényege. Ezzel visszatérünk arra a pontra, ahol Olivecrona mondanivalója a leginkább figyelemreméltó, a tény és a szabály vonatkozásának a módszertani kérdéséhez.

¹ «But among the forces working within society the law is without doubt one of the foremost» (153). Itt «erőről» van szó. — «... the provisions of the law are ultimately carried out by physical force or violence» (125). Itt «erőszakról» beszél. — «Nothing could be more foolish than the cry for the abolishing of force» (171). Ezúttal «kényszer» fog szóban.

Olivecrona a kapcsolótábla és a telefonközpont képeivel dolgozik. A szabály, a norma, a «kell», eszerint tényfolyamatoknak, okozatos hatásoknak, eszméink közé való betorkolása és ott «érvénytartalmak» képében való jelentkezése, letükröződése. Ez a «letükröződő» normatartalom a kapcsolótábla egyik nyílása. A normatartalmak logikai összefüggése lenne az egyik nyílástól a másikig beilleszthető vezeték. A második nyílás az a normatartalom, amelyre a normalogikai sor konkludál és amelyen át az első nyílásnál keresztbemetszett kauzális sor továbbszalad.

Természetesen hasonló módon le lehetne írni a kauzális és normatív sorok kombinálódását az ellenkező oldalról is. A normalogikai sorban minden tényállást különös normatartalommal lehet átértelmezni, mint azt a tiszta jogtan teszi is. Haladás van abban, ha mind világosabbá válik, hogy a «transponálás» kölcsönösen jól el lehet végezni és hogy az egész kettősség csupán a megfigyelés és a törekvés, vagy talán még pontosabban, két különböző fajta törekvés konfliktusának, azaz alanyi beállítottságunk kettősségének a tünete.

Olivecrona modern naturalizmusa módot nyújt arra, hogy a módszertani kettősséget akár lélektani tüneteménnyé, akár pedig természeti folyamatok és tartalmak váltakozásává értelmezzük át.

8. *Mulandó és maradandó eredmények*

A tudomány haladása gyorsan kipróbálja az egyes elért eredményeket. Egy lépés a haladás útján: és máris távlatot kapunk annak megítéléséhez, hogy az előző eredményekben mi volt a mulandó és mi a maradandó. Pár év alatt így bármely elmélet, amely a maga idején a haladás úttörőjeként tűnt fel, legalább szerzője előtt, aki különösen nem bocsátotta volna közre, pusztára tantörténeti érdekűvé értékelődhetik alá. A «tévútra» jutott elmélet elvéréseinek a helyét pedig a kritika olyasféle figyelmeztető táblával látja el, mint amilyenek a turistaszerencsétlenségek helyét jelzik a hegyi ösvények mentén.

Talán abban is a tudomány haladása tükröződik, hogy miként látja saját nézeteit, miként választja szét egymástól elméletének mulandó és maradandó elemeit, az időközben mások

által tett haladás fényében, az a szerző, akinek törekvése az, hogy a sajátmaga iránti szigorúságban ne maradjon el kritikusai mögött.

A német nyelven 1934-ben közzétett jogszociológiám mindenekelőtt módszertani eredményt dolgozott ki. Kiindulva a tény és az érték logikai ellentétéből, arra a következtetésre kellett jutnom, hogy a kettőnek a kapcsolata a tárgyi világban nem lehetséges, mert ellentétes törzsfogalmak és törvényszerűségek alatt álló, logikailag ellentmondó fogalmakból felépített ismerettárgy képtelenség. Ha mégis vannak olyan gondolat-tárgyak, amelyek tény és érték kapcsolatát jelentik, akkor ezek nem a tárgyi világnak, hanem az alanyi szemléletnek a tüneteinek. Ha tehát a jog tény és érték kapcsolata, akkor nem ismerettárgy, hanem szemléletmód.

Ez volt a döntő lépés. A legfigyelmesebben végighallgatván a kritika összes ellenvetéseit,¹ ma is azt hiszem, hogy ez

¹ A módszer kérdésére vonatkozik Wilson, Pound, Timasheff és Gurvitch kritikája.

Wilson C. H. a *Law Quarterly Review* LII. (1936) évfolyamának 138—139. lapjain közöl német könyvemről bírálatos ismertetést. Megállapítja, hogy szerintem a jogszociológia olyan reflexív gondolat-képletet vizsgál, amely ismerettárgy tekintetében meghasadt, amely a távlatnak, a szempontnak, a szemléletnek a tünete. Ezt az eredményt Wilson igen érdekesnek és kétségen felül elmésnek mondja («This is very interesting and undoubtedly ingenious. Nor is it uncritically advanced» 138).

Mégis tarthatatlannak véli álláspontomat. Miért? Azért, mert szerinte elképzelhetetlen az ismeretnek két, egymást kölcsönösen kizáró szférája között funkcionális vonatkozás, hiszen tisztaságukat csak idegen elemek teljes kizárása árán őrizhetik meg. A kétféle módszer, t. i. az okozatos és az értékelő módszer, váltakozó alkalmazása Wilson szerint csak az egyik módszernek a másikra való alkalmazását jelentheti. Ámde az ismeretszférák feltétlen szétválasztásával teljesen összeférhetetlen az, hogy a normativitást a kauzalitás funkciójának tekintsük, vagy megfordítva. Wilson szerint a tévedés gyökere, éppen a normativitás és a kauzalitás alapvető kettősségének az elfogadásában, vagyis az egész gondolatmenet kiindulópontjában van. Ez a kettősség, a maga eltúlzott elvontságában, alkalmatlan az ismeretelmélet és a társadalomtudomány, egyáltalában bármely pozitív tudomány megalkalmazására.

Ami már most a módszertani eredménynek könyvemben való alkalmazását illeti, Wilson úgy látja, hogy a színoptikus módszer alkal-

a módszertani eredmény elméletnek a maradandó, mélységében még ki nem aknázott eredménye. Más kérdés, hogy ezt a módszertani eredményt *miként* tudtam értékesíteni. Talán jobb lett volna, ha nem akartam volna mindjárt exakt tudományos módszert felépíteni erre a velejében szkeptikus módszertani belátásra, és ha nem törekedtem volna mindjárt ennek a módszernek a segítségével egyetemes törvényszerűségek, a jog

mazása a leggyarlóbb, és kimerül a különböző társadalmi tényezők és intézményeik közötti dialektikus összefüggésnek néhány alkalommal való feljegyzésében («Though the author here displays an easy acquaintance with diverse and specialized sciences, his application of the «synoptic theory» is of the flimsiest character, and consists mainly in noticing, on some three or four occasions, a dialectic relationship between the different social forces and their institutions» 139)-

Wilson rövid és kíméletlen bírálata igen tanulságos. Az ugyan még nem dönt meg valamely ismeretelméleti eredményt, hogy alkalmazatlan valamely tudomány megalapozására. Ismeretelméleti eredmény akkor is értékes lehet, ha azt jelenti, hogy valamely kérdésről tudomány lehetetlen. Wilson abban is téved, hogy a két módszer váltakozó alkalmazása okvetlenül azoknak egymásra való alkalmazását jelenti. Módszertani bírálata annyiban elmaradott, amennyiben nem látja *meg*, hogy a két elszigetelt ismeretmódszerhez képest *valami új, valami több* van az őket egymásra vonatkozó *szemléletben*, hogy ennek az alanyi szemléletnek olyan tüneténei vannak, amelyek nem érintik az ismerettárgyak tisztaságát, és mégis túlmennek a tárgyi világról szerezhető tapasztalatokon.

Wilson módszertani bírálata azonban annyiban jelentős, amennyiben felveti a régi kérdést, vajjon lehetséges-e egyáltalában olyan tudomány, amely sem természettudomány, sem pedig normalogika. Vajjon a szinoptikus módszer a társadalom és a jog *tudományának* a módszere-e, vagy pedig ellenkezőleg annak a nézetnek a módszertani bizonyítása, amely szerint ezen a téren igazi tudomány lehetetlen, hanem meg kell elégednünk olyan leírással és rendezéssel, amely nem üti meg az exakt tudomány mértékét?

Érdekes, hogy Losonczy máris úgy értelmezi a szinoptikus módszert, hogy «a jogtudomány nem tudomány, éppen tárgyának kettős természete miatt, s ugyanezen okból önálló módszere sem lehet». Losonczy István: *A mulasztás*. 1937. 74. Losonczy máshelyütt azt a figyelemreméltó, de az előbbivel nem egészen összeegyező megjegyzést teszi, hogy a szinoptikus módszer «inkább jogtudományos, mint szociológiai módszernek látszik» i. m. 43.

Pound Roscoe, az amerikai jogszociológia mestere, *Fifty Years of Jurisprudence* című tanulmányában (Harvard Law Review. L.

és egyéb társadalmi tényezők összefüggését elvontan meghatározó merev általánosítások felállítására.

A gondolkodás történetében gyakran előfordul, hogy új alapgondolat első ízben olyan groteszk alkalmazásban tör keresztül, amely semmi arányban sem áll a később felismert jelentőségéhez. Nálam is a szemléleti módszer megtalálása a hegyek vajúdásával, a jog és a társadalom közötti «csökkenő

1936—37. 1937. 557—582. LI. 1937—38. 1938. 444—472. LI. 1937—38. 1938. 777—812.), a Harvard Law Review LI. (1937—38. 1938.) kötetének 806—807. lapjain foglalkozik német könyvemmel. Úgy véli, hogy a módszer dolgában van mondanivalóm. Mélységes elégedetlenséggel tölt el engem szerinte a jog belső antinómiájának a divatos dogmája, vagyis az, hogy a tényekkel és a normákkal foglalkozó tudomány nézőpontja ellentétes és egymást kizáró, és hogy természeti és normatív tüneményeket nem lehet egymással vonatkozásba hozni. Ezzel a tannal szemben indokolt elégedetlenséget érezvén, kimutatom, hogy a jog éppen természeti tények és normák közötti vonatkozás. Ezt Pound úgy értelmezi, hogy minden jogtétel, a maga alkalmazásában, magatartásminta vagy «kell-modell» felé irányuló cselekvés, viszont minden «kell» csupán pozitív tételek alakjában képes célját elérni. Nézetem lényegét abban foglalja össze, hogy a jogszociológia szinoptikus tudomány, és a jelentős vonás benne a mi nézőpontunk. Ez Pound szerint nyilvánvaló javítás a ma annyit hangoztatott megoldásról-lemondó tannal szemben. A kérdés csak az, Pound szerint, hogy nem kellene-e az újkantianus kiindulási pontot mindenesztül feladni («Accordingly, he holds that sociology of law is a «synoptic science» and the significant feature is our point of view. This is clearly an improvement on the give-it-up doctrine which is preached so much today. One can only wonder whether the net result may not prove to be that we must give up the Neo-Kantian starting point altogether. 807).

Mint ahogy azonban a kellemetlen igazságok nem szűnnek meg igazságok lenni csupán annál fogva, hogy kellemetlenek: ha egyszer a lét és érvény antinómiájáról meggyőződünk, nem térhetünk felette egyszerűen napirendre csak azért, mert a jogtudomány tudományjellegének megmagyarázását megnehezíti. Lehet, hogy a lét és érvény antinómiájának van kopernikuszi megoldása (ezt kíséreltem meg *La réalité, la valeur et le droit* című tanulmányomban: *Travaux du IX^e Congrès International de Philosophie. Congrès Descartes. 1937. XII. 42—48.*), de bizonyára Pound sem hiszi, hogy szabadon válogathatunk igaz és téves kiindulási pontok, ismeretelméleti feltevések között aszerint, hogy melyikből juthatunk el inkább valamely látszólag kívánatos eredményhez.

Timasheff főkifogása az, hogy a jog és más társadalmi tényezők

teljesítmény törvényszerűsége» pedig, amelyet a módszer alkalmazása útján véltem elérni, a nevetséges egérke születésével volt egyértelmű. A szemléleti módszer kigondolása után kétségkívül nagyobb lélekzetet kellett volna vennem, nem pedig azonnal a négy fejlődéstípus (növekedés, hatásosság, szabadság és kölcsönösség), valamint az öt társadalmi objektíváció (gazdaság, harc, hatalom, műveltség, eljárás) funkcionális összefüggé-

korrelációjának magyarázatát nálam hátrányosan befolyásolja az az igen mesterséges filozófiai skéma, amely minden kérdésnek a történeti fejlődés, a társadalmi korreláció, a joglogikai változás, és az axiológiai elhatárolás nézőpontjából való tárgyalására kényszerít (Timasheff, i. m. 62.). Ez lényegileg ugyanaz a kifogás, mint Wilsoné, hogy t. i. a szinoptikus módszer alkalmazása még tökéletlen.

Gurvitch kifogásai a következők. A szinoptikus módszer megfosztja tárgytól a jogszociológiát. Megfosztja attól a lehetőségtől, hogy a teljes jogász realitást tanulmányozza, ahol a jog spontán élete olyan alapvető szerepet játszik, mert a jogszociológiát más tudományoktól kölcsönvett tárgyak kombinációjára korlátozza (Gurvitch, i. m. 139).

Azt hiszem, hogy Gurvitch rémeket lát. A szinoptikus módszer egyáltalában nem akadályoz a «teljes jogász realitás» lehető legintenzívebb átélésében, a jog «spontán életének» a lehető legélményszerűbb méltatásában. Ellenkezőleg, ezt a «teljes jogász élményt» magyarázza meg, elemzi szét a reflektáló gondolkodás segítségével. Mindazonáltal Gurvitch-nak ez a kifogása is, mint a következő is, a tudományos rendszerezés és általánosítás feladatáról a tipologizáló leírás és elemzés feladata felé kívánja terelni a kutatást.

Azt is kifogásolja ugyanis Gurvitch, hogy a jogszociológia perifériáin elhelyezkedő kérdésekkel foglalkozom, a végén kezdem a dolgot, holott a jog és a többi társadalmi tényezők összefüggései csupán a jogszociológia munkájának a végeztével, mintegy betetőzéseképpen, tanulmányozhatók. Elemzéseim túlzott általánosításban szenvednek, minden *igazi* tipologizálást lerontanak. Nem veszem tekintetbe a társulás formáinak, a csoportoknak, a mélységi rétegeknek megfelelő tagozódást a jogban, holott a jog különböző fajtái, keretei és rendszerei igen különböző vonatkozásban állanak az egyes társadalmi jelenségekhez (Gurvitch, i. m. 139).

Gurvitch általában mindent kifogásol, amiben valamely szerző nem ugyanazt mondja, mint ő. Kifogásaiból aligha lehet más tanulságot meríteni, mint azt, hogy merev általánosítások helyett az intuitív jogi tapasztalat elemzésére és tipologizálására kell a súlyt helyezni.

Nem fogadhatom el azt a más oldalról elhangzott kifogást, hogy a szinoptikus módszerrel dolgozó jogszociológia olyan tudomány, amelynek sem tárgya, sem módszere nincsen. Azt a tudományt, amely

seit egy csapásra megmagyarázó elvont szkéma keresésére a módszert mintegy elvesztegetnem.

Az olvasó joggal mondhatta: sok hűhó semmiért! Nem arról van szó, mintha a funkcionális összefüggésre vonatkozólag talált eredményt revokálnom kellene. De az eredmény tényleg szintelen, semmitmondó. Ebben része van az óvatosságnak is, amelynek szavára hallgatva inkább szintelen ered-

ni ismerettárgy gondolati kapcsolatát olyan *módszerrel* vizsgálja, amely ugyan nem megismerési, de gondolkodási módszer, tárgy és módszer nélkülinek nevezni nem lehet. Nem *tárgy* nélküli a csupán *ismerettárgy*, de nem *gondolattárgy* nélküli tudomány. Nem *módszer* nélküli a csupán *megismerési* módszer, de nem *gondolkodási* módszer nélküli tudomány. A kifogás súlyát az mutatja, hogy maga a formális logika is csupán gondolkodási tárgyakkal és csupán gondolkodási módszerekkel foglalkozik, ami semmit sem von le tudományos értékéből. Ezzel a kifogással különben már foglalkoztam *Lét, érvény, jog* című tanulmányomban (Szellem és Élet. I. 1936. 129—143. 142).

Távolabbi tudományelméleti összefüggéseket is érintenek Darmstaedter és Legaz y Lacambra megjegyzései.

Darmstaedter az *Internationale Zeitschrift für Theorie des Rechts* IX. évfolyamának (1935) 37—53. lapjain tanulmányt közölt *Der Rechtsphilosoph Heinrich Ahrens und die Anfänge der wirtschaftlich-soziologischen Rechtsauffassung* címen. Ebben a tanulmányban, a 45. lapon Krause-ról azt írja: «Er ist damit zum Vorläufer der modernen Rechtssoziologie geworden, die die gesellschaftlichen Grundlagen des Rechts erforschen will, ohne die aussergesellschaftlichen Grundlagen und Bedingungen zu leugnen». Ehhez a mondathoz idézi, a 4. jegyzetben, német könyvem 2. oldalát. Ezen az oldalon arról van szó, hogy a jog társadalmi jellege a jogszociológiának követelménye és korlátja egyaránt. A jogszociológia kénytelen állítani, hogy a jog társadalmi *jellegéből* lényegeset lehet a jogról megtudni, és hogy ennél fogva a jog; társadalmon kívüli összefüggései elhanyagolhatók. A jogszociológia a jogot társadalmi és csakis társadalmi funkciónak tekinti. A jog társadalmi alapjaira való ilyen szorítkozás azonban nem jelenti a társadalmon kívüli alapoknak és feltételeknek a tagadását. Csak annyit jelent, hogy a jog közvetlen alapjai a társadalomban található *meg*, közvetett[^] társadalmon-kívüli feltételei pedig csakis a társadalmon keresztül, nyerhetnek a jogra nézve specifikus jelentőséget.

Darmstaedter tehát a jogszociológia legfőbb előfeltevése tekintetében osztja az én felfogásomat. Könyvemnek alapvető gondolatára hivatkozik, amidőn Krause-t a modern jogszociológia előfutárának nevezi. Kénytelen vagyok azonban megjegyezni, hogy a társadalom-

menyeknél, általános tájékozódásnál maradtam meg, mintsem hogy cáfolható következtetésekbe rohanjak. Könyvem előszavában kifejeztem, hogy fiatal tudomány ugarán a kutató örülhet, ha eredményeinek csak egy része is maradandónak bizonyul. Mindazonáltal megkülönböztetésem elvontsága, a funkcionális összefüggéseknek elvontan felfogott problematikája, a módszer termékenyebb alkalmazását, jelentőségének

előtti, különösen a lélektani, tényezőknek ma nagyobb jelentőséget tulajdonítok, semmint az a fenti formulázásból kitűnik.

Darmstaedter különben ugyanazon folyóiratszám 58. oldalán, két Bodin-ről szóló könyv ismertetése közben, is kitér felfogásomra. Ezt írja ugyanis Bodin-ről: «Die durch die moderne Rechtssoziologie entstandenen methodologischen Probleme sind bei ihm deutlich gesehen. Wenn Horváth neustens Synopsis statt Synkretismus fordert und die Rechtssoziologie als «kritische Geschichtslehre» bezeichnet, so wird ihm Moreaus schönes Buch, das eine eingehendere Analyse verdient, als hier möglich ist, in Bodin den Vater dieser Thesen zeigen». Ennek az összefüggésnek, amelyről nem volt tudomásom, a közelebbi kimutatása igen érdekelne. Megjegyzendő, hogy olyan módszertani belátáshoz, amiről itt szó van, ha a belátás egyszer már megvan, utólag csaknem minden jelentősebb gondolkodónál találni útmutatásokat. Mindazonáltal csak örülnék, ha a szellemi öskutatás Bodin-t kutatná fel módszertani nézeteim ősapjaként.

Legaz y Lacambra Lajos, a saragossai egyetem tanára, a *Revue Internationale de la Théorie du Droit* IX. évfolyamának (1935) 141. oldalán rövid francianyelvű ismertetést közöl német könyvemről. Bár elméletem bírálatába nem bocsátkozik, azt mégis alapvető fontosságúnak tartja («Sur ces bases, M. Horváth a báti un système de sociologie juridique auquel nous croyons devoir attribuer une importance fondamentale»).

Abban a kérdésben, vajjon én a jog változása mellett a jog helyességének és fogalmának a kérdéseit is megoldható, vagy pedig ellenkezőleg reménytelen, kérdéseknek tartom-e, vajjon a jogszociológiai a jogelmélet irányának vagy részének *iogom-e iel*, a jogelméletet a maga egészében, vagy pedig csak egyik részében tekintem-e szociológiának, Legaz y Lacambra-ra hivatkozhatom, aki igen világosan megértette és igen érthetően mutatja be felfogásom lényegét. Azt mondja, hogy szerintem a jogszociológiát az teszi jogosulttá, hogy a jog fogalmára és értékére vonatkozó kutatásoknak sikerteleneknek kell maradniok mindaddig, amíg a jog történetére, fejlődésének szabályosságaira és a legfontosabb társadalmi jelenségekkel való összefüggéseire nem vagyunk tekintettel («La nécessité d'une sociologie juridique est prouvée par le fait que toutes les recherches sur le concept et la valeur du droit

kibontakozását, megakadályozta. Ha nem is szándékosság nélkül maradtak tehát színtelenek a jog és a társadalom funkcionális összefüggéseit formulázó eredmények, mégis kétségkívül ezeket kell elméletem mulandó részének tekintenem.

Ellenben ismét a viszonylag maradandó eredmények közé sorolom az eljárás jogelméletet, amelyen keresztül később (1937) a módszert is sikerült talán jobban alkalmazni, jelentőségét kibontakoztatni. Az eljárás jogelmélet lényege az, hogy a jogot a legfejlettebb, legintézményesebb társadalmi eljárásként lehet meghatározni.¹ Módszertani jelentősége pedig abban áll, hogy

on toujours échoué, parce qu'on ne peut pas parler du droit sans faire recours à son histoire, aux régularités de son évolution et de sa liaison organique avec les phénomènes sociaux les plus importants»).

Legaz y Lacambra világosan látja, hogy szerintem a tény és az érték között olyan viszony van, mint Kant szerint az okozatosság és a szabadság között. Módszertani felfogásomat is helyesen akként magyarázza, hogy a szociológiának nem egy, hanem két tárgya van, amelyeket azonban nem tárgyi mivoltukban, hanem kapcsolatuk szerkezeté és sorsa tekintetében tanulmányoz. Módszere tehát nem tárgyat, hanem csupán gondolatképletet teremt. A kritikai szociológia tehát elutasítja a naturalista és az idealista, az empirikus és a spekulatív irányok egyoldalúságát. Legaz y Lacambra kiemeli még, hogy a tiszta jogtant is jogszociológiának tekintem, mert a társadalmat normarendnek, a jogot és az államot pedig a társadalom részének tartja. Rövidsége ellenére ez az ismertetés helyezi német könyvemet a legélesebben és leghívebben jellemző megvilágításba.

¹ Nem fogadhatom el azt a kifogást, amely szerint a jogot a legfejlettebb eljárási szerkezettel definiálni *idem per idem*. Az eljárás, a szervezet, az intézmény, e kifogás szerint, már feltételezi a jogot, amely őt delegálja, tehát nem lehet felhasználni a jog meghatározására. Ha azonban az eljárás hozzátartozik a joghoz, akkor nyilván nem lehet a kettőt szembeállítani, mintha előbb lenne a jog, amelyhez utóbb csatlakoznék az általa delegált eljárás. A kifogásban rejlő fallácia a bizonyítandó feltételezése, t. i. feltételezése annak, amit az eljárási jogelmélet éppen tagad, hogy a delegáló jogtétel egymagában, leszakítva az eljárások szerkezetéről, már jog lenne. A legfejlettebb eljárási szerkezet tehát nem tételezi fel a jogot, a jognak általa történő jellemzése nem *idem per idem*. Hogy az eljárás fejlettsége mit jelent, azt igyekeztem pontosan meghatározni *A jogelmélet vázlat* (1937) című könyvemben. Erre tehát most kitérni nem kívánok. Felvetem azonban a kérdést, hogy az egész kifogás nem túlzó logizmus aggálya-e csupán? Miért ne lehetne pl. Platon-t az általa megírt művekkel jellemezni.

az eljárás fogalmán keresztül a jogot elemi joghelyzetek, leg-egyszerűbb tény- és értékelemek sorozataira lehet szétbontani, illetőleg azokból felépíteni, miközben ezeknek az elemeknek a gondolatbeli összekapcsolódása is áttekinthetővé válik. Áttetszővé válik ezen keresztül a jogot más társadalmi eljárásoktól megkülönböztető intézményesedés értelme és mibenléte is.

Az eredendő hiba tehát, amint azt már 1936-ban egyik németnyelvű tanulmányomban¹ felderíteni igyekeztem, az volt, hogy a szemléleti módszer nem «működött», illetőleg az általa elértnek feltüntetett sovány eredmény nélküle is elérhető lett volna. A módszer működését az eljárási jogelméletnek és a joghelyzetek tanának a *Jogelmélet Vázlata* (1937) című magyar könyvemben történt kidolgozása szerény nézetem szerint már jobban szemlélteti. Ezen az úton talán szerény lépést tesz előre egyik szociológiai tanulmányom is.²

De nemcsak a módszer tulajdonképeni jelentőségének kibontakoztatása, működtetésének helyes módja, termékeny alkalmazásának mikéntje tekintetében tapogatóztam sötétben. Kevéssé voltam tájékozva rokontörekvések felől, amelyek útmutatást, termékeny ösztönzést adhattak volna a módszer kiaknázására vonatkozólag. Hiányoztak a szkeptikus gondolkodás (Hume), az újabb lélektan, a mélyszociológia és az újrealizmus tanulságai. A módszer és annak alkalmazása közötti szakadék tehát nem csupán az én hibámon múlt, hanem bizonyos összekötő, kapcsoló gondolatok hiánya, nem ismerése következtében ennek a szakadéknak szükségképen fel kellett tárulnia. A szemléleti módszert ezek nélkül a közvetítő gondolatok nélkül *nem is lehetett* termékenyebben alkalmazni.

A Descartes Kongresszusra küldött tanulmányomban (1937) ugyanis arra jöttem rá, hogy a valóság és az érték közötti rideg logikai ellentmondásnak a feloldására egyedül a szkepticizmus savai képesek. Megkíséreltem tehát a módszertani kettősségnek

noha azoknak megírása Platon létezését már feltételezi? (A kifogással már foglalkoztam *Lét, érvény, jog* című tanulmányomban (Szellem és Élet. I. 1936. 129—143. 139.).

¹ *Macht, Recht, Verfahren*. Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie. XXX. 1936—37. 1936. 67—85., 79. 1.

² *A szociológia elemei*. 1938.

«kopernikuszi fordulatot» adni. A kiegyenlíthetetlen kettősség ugyanis a tárgyi világra vonatkozik. Gondoljuk el, mondtam, hogy valóság és érték a transcendens tárgyaknak számunkra elérhetetlen világában lebegnek. Számunkra ellenben mindig csak érzékiéinek és értékelésnek az egyidejű átélése van adva.

Ennek a fordulatnak az a jelentősége, hogy az ismeret-tárgyak feloldhatatlan kettőssége és ellentéte, mint az alanyi szemléletnek, a léleknek önmagán túlra kívánczó képkivetítése válik magyarázhat óvá.

A szemléleti módszer kezdettől fogva a tárgyi világban észlelt fogalmi ellentétnek az alanyi szemléletbe való visszavonulás segítségével történő áthidalását jelentette. A szkeptikus gondolkodás második lépést jelentett a szemléleti tünemények közé való bellebbezésének ezen az útján, mert hiszen immár nem csupán a tárgyi ellentét megoldása, hanem annak előállása is, szemléletmódok önkényes képkivetítésével volt megmagyarázható. Ezen az úton harmadik lépést tettem az utópia értelmére vonatkozó kutatásaim során.¹ Az utópia végső gyökere ugyanis az a vágykonfliktus, amely a valóság és az érték ellentétének és azonosságának az egyidejű kívánásában áll. Az elméleti értékfogalom ennek az utópisztikus vágykonfliktusnak az elvont képkivetítése. A jogi utópia és a természetjog végső magyarázata, a jognak, mint utópiának az értelme szintén az, hogy a jogtétel és a jogeset ellentétét is, meg egybeesését is, egyidejűleg kívánjuk is, meg el is utasítjuk és ennek a vágykonfliktusnak a víziója a jogi utópia.

Ezek persze igen messze vezető elgondolások. A figyelmes olvasó talán észreveszi, hogy mutatnak némi távoli rokonságot a «kell» élményének Olivecronánál található lélektani magyarázatával. Nem kívánom tovább fűzni a gondolatot. Csupán azt jegyzem még meg, hogy Gurvitch intuicionista tipológiája a jogélménynek minőségileg különböző típusokban leendő elemzésére, érték-ténykapcsolatok élesen megkülönböztetett típusai-

¹ *Az utópia értelme.* Kolosváry-Emlékkönyv. 1939. 211—223. *Der Sinn der Utopie.* Sonderabdruck aus Zeitschrift für öffentliches Recht. XX. 1940. 34 lap.

nak vizsgálatára, a kutatás konkretizálására hív fel, amiben rokonságot mutat az újrealizmussal.

A további kutatás előtt a tipológia, a lélektani magyarázat és a modernizált naturalizmus útjai kecsegtetnek eredménynyel. A haladásból levonható tanulságok: merev általánosítás helyett inkább finom és mély megfigyelés és leírás, továbbá a normatív elemeknek lelki, illetőleg természeti folyamatok keresztmetszeteként, tartalmaként, képvetítéseként való értelmezése. Ezekbe az irányokba mutat a jogszociológia további haladásának a valószínű útja.

Horváth Barna